

2010

144. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1867

KÜLÖNLNYOMAT

Tusor Péter

A PRÁGAI NUNCIATÚRA TERVEZETEI A TRIENTI KATOLICIZMUS MAGYARORSZÁGI TERJESZTÉSÉRE A 16–17. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Magyarországon a kora újkori katolicizmus megteremtésének egyik legfontosabb sajátossága, hogy kibontakozására nem kerülhetett sor abban a történelmi periódusban, amikor még érdemben számíthatott volna a római központ bekapcsolódására.

A királyságbeli feltételek e téren még az erdélyieknél is kedvezőtlenebbek voltak. Ott a püspökség szekularizálása miatt és a hangsúlyosabb jezsuita jelenlétnek köszönhetően több önálló római kezdeményezésnek lehetünk tanúi.¹ Kolozsvárral ellentétben a Habsburg-országország részben például nem került sor pápai kollégium felállítására. Itthonról rendszerint még a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* magyar alapítványi helyeit sem tudták kihasználni.

A 16–17. század fordulóján a prágai — Habsburg-udvarban működő — pápai nunciaturán készített néhány tervezetből azonban világosan kirajzolódik, hogy még a reformlendületében megtorpanó pápaság részéről is fogalmazódtak meg átfogó koncepciók a protestantizmussal versenyképes, a korabeli viszonyok között modernnek számító magyarországi katolikus konfesszió megszervezésére.

1. Cesare Speciano emlékirata, 1593

Az 1593 körül papírra vetett reláció (később adott címe szerint: *Discorso dello stato della religione cattolica nel regno d'Ungharia*) a pápai Államtitkárság felszólítására 10 pontban foglalja össze a tennivalókat. Jórészüket a háborús viszonyok miatt inkább a jövőre nézve tartja kivitelezhetőnek, mintsem azonnal. Szerzője minden kétségen felül Cesare Speciano cremonai püspök, prágai nunciussal²

¹ L. pl. *Ladislav Szilas*: Der Jesuit Alfonso Carrillo in Siebenbürgen 1591–1599. Rom 1966.; Erdélyországi követek jelentései VIII. Kelemen pápa idejéből. Kiad. Veress Endre. (Monumenta Vaticana Hungariae II/3). Bp. 1909. v–xx.; ill. néhány, a 17. század elején készült jezsuita tervezet: Jezuista okmánytár. I/1–2. Erdély és Magyarországot érintő iratok 1601–1606. Kiad. Balázs Mihály et al. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 34.) Szeged 1995. Nr. 126–128., 209., 245–246., és passim. A javaslatok leghangsúlyosabb eleme a püspökség visszaállítása.

² Életpályájára: Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. für die Nuntien und Legaten an den europäischen Fürstenthöfen 1592–1605. I–II. Hg. Klaus Jaitner. (Instructiones pontificum Romanorum) Tübingen 1984. I. ccli–cclii. A prágai nunciatura reformszeropére I. *Jochen Köhler*: Der Beitrag der Prager Nuntiatur zur Festigung des Katholizismus in Ostmitteleuropa. Historisches Jahrbuch 93. (1973) 336–346.

azonosítható. Az emlékirat a pápai diplomácia azon, már-már szokványosnak mondható célkitűzésein túl, hogy elérje az uralkodónál a katolikusok kizárólagos alkalmazását a fontosabb posztokon, illetve az egyházi javadalmak visszaadását és betöltését (kiváltképpen a fél országrészt felölelő, szinte színprotészta Egerét, valamint az ország egyetlen szemináriumával rendelkező Esztergomét), több különleges elképzelést is körvonalaz.³

Ilyen például a kapucinusok vagy még inkább a sarutlan karmeliták behozatalának ötlete, továbbá a Kassán felállítandó jezsuita kollégium és szeminárium vélhetően a jezsuita Antonio Possevinóra visszavezethető terve.⁴ Az alapítósokat részben a periférikus fekvése miatt be nem vált turóci (znióváraljai) kollégium áthelyezésével, részben egy-egy Kassa közeli apátságának és prépostságnak — talán Tapolcának és Mislének — a kamarától, illetve a protestánsoktól történő visszaváltásával látja kivitelezhetőnek.⁵ Egy esetleges pápai pénzügyi közreműködés lehetőségére is tesz halvány utalást. Kiemeli, hogy a prépostság visszaszerzését mindössze 12–15000 forintból meg lehetne oldani.⁶ Ezután a (turóci prépostsággal együtt) három javadalom bevételei fedeznék az évi 10000 forintos működési költségeket. Különösen akkor, ha a magyar főpapok, akik a török háború kitörése előtt kivétel nélkül tartottak Bécsben egy-két növendéket, szintén hozzájárulnának valamivel. Az összeg száz növendék tartására len-

³ A már sokak (Fraknoi Vilmos [tévesen a Biblioteca Casanatensére hivatkozva], Natale Mosconi, Ludwig von Pastor, Tóth László, Molnár Antal stb.) által idézett irat keletkezése 1593 és 1596 közé helyezhető (a tizenöt éves háború már kitört, a régóta üresedésben álló Eger és különösen Esztergom még nincs betöltve); a „vostra signoria illustrissima mi commanda con le lettere passate...” kezdősora pedig egyértelműen elárulja, hogy a nuncius és az Államtitkárság iratváltásáról van szó. Mivel a szerző azt írja, hogy nem régóta tartózkodik állomáshelyén, az 1593-as esztendő valószínűsíthető. A szöveg talán azon reláció sorába illeszthető, amelyeket az új nunciusok — visszaigazolandó, illetve kijavítandó az elődjük finálrelációjába és az ő fűtásításukba foglaltakat — szolgálatba lépésük után szoktak készíteni rendszert az új római kurzus számára (de inkább alkalmi megrendelésre, mintsem a finálrelációkhoz hasonló egyetemesen kötelező érvénnyel). Teljesen ehhez hasonló Gaspere Mattei nuncius 1639. évi jelentése is. Vö. *Péter Tusor*: Due religioni di Gaspere Mattei nunzio apostolico a Vienna dello stato «delle cose» e di religione nel regno d'Vngheria (1639). In: *Miscellanea Bibliothecae Apostolicae Vaticanae XI.* (Studi e testi 423.) Città del Vaticano 2004. 671–690. Egzaktabb bizonyítékokat hozó kutatás folytatása a szerzőséget illetően nem csekély nehézséggel járna, hiszen ezen évek nunciusi iratai lappanganak. A forrás lelőhelye: Biblioteca Corsiniana, Roma; vol. 677 (35 B 6), fol. 338r–340v. A kézirattár mutatójában a bécsi nunciátúra címszava alatt cím szerint feltüntetett forrás valójában a prágai nunciátúra anyagát másolatban tartalmazó kötetben maradt fenn. Vö. még *Molnár Antal*: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon. I. 1572–1647. (Humanizmus és reformáció 26.) Bp. 2002. 117.: 346. j. *Tóth László*: A kaszai székesegyház rekatolizálása 1604-ben. *Századok* 66 (1932) 487–492.

⁴ Vö. *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel. I–III. Bp. 1901–1903. III. 182.

⁵ E javadalmak szerepéről legújabban: *Molnár Antal*: A báta apátság és népei a török korban. (METEM Könyvek 56.) Bp. 2006. 25–37.

⁶ Speciano korábban is tett utalást Róma anyagi közreműködésének lehetőségére. 1593-ban az esztergomi primási szék betöltése érdekében sürgette, hogy Apostoli Kamara tekintettel a várható lelkipásztori előnyökre, vállaljon részt Érsekújvár erődítménye fenntartásának költségeiben, amire az érsekség javait fordították, és legfőbb akadályát képezte az új érsek kinevezésének. Rudolf előtt pedig párhuzamosan azt esztergomi érsek tartása kevesebbe kerül, mint két ordinárius: egy *in temporalibus* és egy másik in spiritualibus illetékes adminisztrátor alkalmazása, mely utóbbi 3000 forint penziót kapott. La nunziatura di Praga di Cesare Speciano (1592–1598) nelle carte inedite Vaticane e Ambrosiane. I–V. A cura di Natale Mosconi. Brescia 1966–1967. III. Nr. 42. Az érseki jövedelmekre és Újvár fenntartásában betöltött szerepükre ugyanezen időszakból l. *Kenyeres István*: Az esztergomi főegyházmegye birtokai és azok szerepe a török elleni védelemben a XVI. században. In: *Mater et magistra*. Szerk. Hegedűs András – Csombor Erzsébet. (Strigonium antiquum V.) Esztergom 2003. 51–80.

ne elegendő. A nuncius közülük ötvenet küldött volna a királyságba, ugyanennyit pedig a hódoltságba.

Felső-Magyarország „fővárosára”, Kassára éppen a török területek és Erdély megközelíthetősége miatt esett Speciano választása. Szerinte a Dunántúlon, például Sopronban elsősorban Bécs közelsége miatt nem sok értelme lenne egy ilyen vállalkozásnak. A hódoltsági pasztoráció támogatására — ahol egy évtizeddel korábban pápai vizitátor mérte fel a tennivalókat⁷ — elengedhetetlennek tartotta azt is, hogy a püspökök az onnan érkező papjelölteket a kellő fakultás birtokában *extra tempora* felszentelhessék, mert a — vélhetően az egy-egy idősebb pap mellett a legszükségesebb ismereteket megszerző — jelöltek képtelenek kizárólag az előírt (kántorböjti) időben a királyságba utazni.⁸ A szentszéki diplomata az új intézmény felállításának létjogosultsága mellett azal érvelt még, hogy a római Német–Magyar Kollégium tucatnyi helye sohasem lesz kihasználható, mivel a magyarok úgymond nem nagyon szeretnek külföldre utazni.

A nuncius a két alapvető pillérré (egy biztos kormányzati háttérre és kellő számú, megfelelően képzett alsópapságra) támaszkodó katolikus megújulás irányítását ugyancsak kettős formában képzelte el. Egyrészt meghatározó szerepet szánt a kinevezendő új esztergomi érseknek. Véleménye szerint az ő világi és egyházi jogosítványai kellő védelmet jelentenének a katolikusok számára a protestánsokkal szemben — például meg tudná akadályozni a prédikátorok működését a városokban —, és alkalmasak lennének a klérus reformálása szempontjából elengedhetetlen zsinatok összehívására. A primás régi hagyományon alapuló joga pedig, hogy személyi javaslatokat tehet az uralkodónak a püspökségek és más egyházi javadalmak betöltésére, alkalmas lenne a királysági katolikus hierarchia összetételének régóta kívánatos megváltoztatására.

Másrészt, biztos ami biztos, hangot adott azon meggyőződésének, hogy „mivel a klérus soraiban bár sok jó és példás életű ember található, mégis végtelen a romlott életűek száma, s mindenek felett az istentiszteletet nem a kötelező tisztelettel végzik, és a régi szent előírásokat sok helyen részben vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, jó lenne egy apostoli vizitátor küldése, aki megreformálná mindazt, amit szükségesnek tart, noha mindezen fontos dolgokban nagy odafigyeléssel és kíméletesen járhat csak el. Ha az uralkodó beleegyezését adja, az ország nem tud majd kitérni e vizitáció elől.”⁹

⁷ S ahol már a 16–17. század fordulóján Erdélyhez hasonlóan — szintén a királysági hierarchia korlátozott mozgásteré miatt — önálló római aktivitást figyelhetünk meg. *Tóth István György* Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581–1582). *Történelmi Szemle* 39. (1997) 447–472.; *Molnár A.*: Katolikus missziók i. m. 121–160.

⁸ Leginkább a hódoltságban élőkre hivatkozott, mondván, már többször is üres kézzel kellett visszaküldenie az onnan érkező kérelmezőket. A nuncius támogatta Kutassy kérését, ám annak teljesítését Róma először elutasította. A felhatalmazások megadására végül — az esztergomi adminisztrátoréval egyetemben — azzal a feltétellel került sor, hogy fél éven belül meg kell szerezniük az egyházmegyéjük kormányzását kánonjogilag törvényesítő bullákat. Speciano a feltétel teljesítése érdekében nem mulasztotta el felhívni az Allamtitkárság figyelmét az illetéktizetési kedvezmények fontosságára, mondván „ez az ország és lakói nem afféle népek, akik akaródznának fizetni” („questi non sono paese, nè genti, che vogliono pagare denari...”). *La nunziatura di Praga* i. m. III. Nr. 30., 79., 110.

⁹ Bár miként a reformpápaság, úgy Speciano is alapvetően a királyságbeli episzkopátusra kívánt építeni, ennek alkalmasságával kapcsolatban többször is merültek fel kételyek. Itt-ott a magyar püspökök megítélésnek radikalizálódása már ekkor felfedezhető. Az Allamtitkárság például 1593

2. A prágai nunciatúrai tervezetei, 1605–1606

Részben szinte szó szerint ugyanezek a gondolatok térnek vissza az *Il modo de restaurare la religione in Ungheria* címet viselő, és 1606. május 3-án V. Pál pápa elé tárt emlékiratban. Formai és tartalmi jegyei alapján a forrás szintén a prágai nunciatúrán keletkezhetett, és a magyarországi katolikus reform részletes programját tartalmazza. A korábbinál radikálisabb hangvételű irat megismétli a kassai alapítás tervét, ahol a „nemes ifjakat” a kolozsvári mintára a szemináriumba is be kellene fogadni, a nélkül, hogy előzetes kötelezettséget vállalnának az egyházi pályára. Az eredményt inkább a már klerikus növendékek jó példájának hatására kell bízni. Sürgeti azon zsinati és pápai rendelkezések betartatását, amelyek a püspököket székhelyükön tartózkodásra, egyházmegyéjük vizitálására és szemináriumalapításra kötelezik. Amennyiben pedig a káptalanok vonakodnának a közreműködéstől, a megoldást az olvasókanonoki stallumok jövedelmeinek lefoglalásától várja.

Egy újabb egyházi javadalom visszaváltása és felhasználása, valamint a klérus — különösen a nem rezideáló főpapok — pápai és királyi tekintéllyel e célból történő megadóztatása mellett hangsúlyosan jelenik meg a közvetlen pápai szerepvállalás szükségessége is: „tudom, hogy nem hiányoznak az eszközök arra, hogy Őszentsége ilyen alamizsnát tegyen... miként VIII. Kelemen pápa talált másfélmilliót a magyarországi háború számára, miként V. Sixtus talált [pénzt] Róma városának különféle erődítményeire, miként XIII. Gergely talált módot szemináriumok létesítésére az egész világon...” — hangzik a nem is burkolt felhívás.

Az egy évtizeddel korábbiaktól eltérően nagyobb szerepet kap a római *Collegium Germanicum et Hungaricum*. A tervezet növelni szándékozik az ottani növendékek számát. Abban a többek által hangoztatott elképzelésben viszont, hogy a pápai alapítványt Magyarországra kellene áthozni, hangsúlyozottan nem kíván állást foglalni.¹⁰

márciusában egy Speciano szerint haszonnal forgatható — közelebről nem ismert — tájékoztatást küldött a nunciának a magyarországi egyházi viszonyokról, amelyet a nuncius csupán annyiban igazított ki, hogy tudomása szerint a magyar prelátsók közül senki sem kormányoz egyszerre két egyházmegyét. Ugyanő ez év júniusában azzal fenyegette meg Fejérvölgyi István nyitrai püspököt, hogy ha nem kér feloldozást a pápától az irregularitás miatt, amelybe azért esett, mert a *Pontificale Romanum* előírásaival ellentétben úgy szentelt papot, hogy a misét nem ő maga, hanem egyik kánonokja mondta, elmozdította az uralkodóval helytartóságából. Speciano ekkor — igaz, a püspök nevét elhallgatva — Santoro bíborostól kért állásfoglalást abban a kérdésben, vajon a szentesítés érvényes volt-e. Ez azt jelenti, hogy a Szent Hivatalhoz fordult, lévén Santoro a főinkvizítor. Vö. *Filippo Tambarini*: Giulio Antonio Santoro cardinale penitenziere ed inquisitore generale. Ricerche sulla sua biblioteca. Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 95. (2000) 54–93., itt 54–63. – A nuncius ugyancsak nem túl kedvező véleményének adott hangot, amikor Rómától felhatalmazást kért arra, hogy az egyházmegyéket adminisztrátorként kormányzó püspökök — különösen Esztergom esetében — kánoni helyzetét saját hatáskörben rendezhesse, mert sejtése szerint ez ügyben a magyarok véggépp nem fognak Rómához fordulni. Azt az elképzelést, hogy a Szentzsék adjon magyar papoknak apostoli protonotáriusi jogosítványokat, ugyanakkor készséggel támogatta. La nunziatura di Praga i. m. III. Nr. 41., 98., 79., 111.

¹⁰ Ezt az álláspontot Francesco Diotallevi, a magyar prelátsók római ágense képviselte, aki szintén saját tervezet dolgozott ki a Kúria számára a magyarországi paphiány problémájának megoldására. Az ország katolizációjának kulcsát a római kollégium áthozatalára alapozott pápai kollégium — amelynek működtetését természetesen a jezsuitákra, felügyeletét az esztergomi érsekre és királysági főpapokra kívánta bízni — megalapításában látta: „Per trovarsi in Hongaria molto pochi sacerdoti cattolici, che possino instruire quel popolo nella religione cattolica et administrarli i santissimi sacramenti massime a quelli huomini di più bassa condizione, non è dubbio, che per tale

A papnevelés és a térítések intézményi hátterének biztosítása mellett — igaz, kifejezetten mint kevésbé sürgető teendők — olyan szempontok is említésre kerülnek, mint a hagyományos Mária-kultusz visszaállítása, továbbá a tej- és tojásételektől való megtartóztatást is magába foglaló böjti fegyelem megszilárdítása; a zsolozsma-imádkozás elhanyagolása, illetőleg a liturgiában uralkodó káosz miatt a római breviárium bevezetése; valamint annak a régi szokásnak álcázott abúzusnak a megszüntetése, hogy a kinevezett főpapok azonnal értékesebbnél értékesebb anyagból készült prelátusi ruhát öltenek. Akik valójában csak egyszerű papok, mégis megkülönböztetett helyet kapnak az istentiszteleteken, és azonnal tagjai lesznek a királyi tanácsnak – olvashatjuk.

Az emlékirat szerzője leginkább ez utóbbi téren lát kevés reményt a gyors javulásra, s Specianóval ellentétben kevésbé szán központi szerepet az esztergomi érseknek. Szerinte az időközben kinevezett Kutassy János (1597–1601) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Javai nagy részét például protestáns örökösökre hagyta. A püspöki kar és az egész klérus megreformálását a nunciusra és kiváltképpen egy apostoli vizitátorra kell bízni – tér vissza jóval hangsúlyosabban a régi elképzelés. Nem kívánja ugyan kétségbe vonni a Szent István-i hagyományon alapuló uralkodói jogosítványokat (kifejezetten *ius patronatust* említ), ugyanakkor leszögezi, hogy ez nem lehet alapja a rengeteg visszaélésnek, amelyek ellen a püspökök nem tesznek semmit, sőt többnyire haszonélvezői.

A megoldást az emlékirat szerzője abban látja, hogy a nuncius már a királyi kinevezés előtt kapjon lehetőséget a jelölt megismerésére és alkalomadtán a vétőjog gyakorlására. Továbbá, hogy szigorítsák meg a kánoni kivizsgálási eljárás (*processus informativus*) módját, mivel annak tényleges lefolytatását az or-

mancamento ci fã paraclita d'un numero infinito di quelle anime, al che volendosi proveder è necessario di trovar modo d'haver sacerdoti cattolici in quel maggior numero, che sia possibile per sovvenire et proveder ad infinite plebanie, le quali mancano de sacerdoti, o se pur li hanno, sono infetti d'heresia. Et a ciò fare il più necessario et prestantissimo remedio sarebbe d'haver in quel regno un collegio o seminario, che potesse sostentar un bon numero d'alumni, et essendo stato dalla felice memoria del cardinale Collocense già anni sono procurato a questo effetto presso la maestà Cesarea una prepositura in quel regno per li reverendi patri Giesuiti, la quale tuttavia possedono senza esserci fatto sin hora collegio alcuno o seminario. Si giudica, fosse bene di oprar, come meglio pare di ridurre a fine quanto prima questo santo proposito con intertener quel maggior numero d'alumni che comportassero quelle intratte sotto l'administrazione et disciplina di detti padri, tanto più che quelli del regno restano poco contenti, che quelle intratte destinate per beneficio di quella natione, s'habbino a spender etiamdio, che fusse per simile effetto per altra natione forestiera, massime che in Germania per liberalità di sua beatitudine vi si trovano molti colleggi, tra quali gli Hongari no'hanno ingresso, et a questi si potrebon (se- paresse bene) applicar parimente l'intrate di Santo Stefano Rotondo destinate per la natione Hongara in Roma per il numero di 12 scolari sempre mai essendone mancamento a questa summa per alcune raggioni, che si lasciano de dire con le quali intrate sole d'Roma o di Santo Stefano si sostentarebbono in Hong[aria] per almeno 25 alumni, et forse con maggior profitto, perché più facilmente giornalmente si dispensarebbono in diversi vilaggi, i quali sono senza numero e harebbono bisogno piuttosto di sacerdoti esemplari, essercitati nella dotrina Christiana et sufficienti per le confessioni, che di theologia, che così in pochi anni si ridurrebbe quel regno tutto cattolico, perché oltre gli alumni vi concorrebbono tutta la gioventù di quel regno, che spese proprie et di molti che agiutarebbono a sostentarli, quanto poi al loco per detto collegio monsignor arcivescovo di Strigonia con quelli altri prelati potrebben far elezione, che li paresse più a preposito, al quale arcivescovo per esser molto zelante et sollicito nell'augmento della religione cattolica si potrebbe commetter la cura di ridurre a fine questa santa apra insieme con detti padri." A sági préposti címmel sajátkezűleg aláírt (*Francisco Diotaleui preposito de Sago*) irat: Archivio Segreto Vaticano (a továbbiakban ASV); Fondo Borghese, Serie III, vol. 43-c. fol. 168rv. Mivel a *discorso* már kinevezett esztergomi érsekről beszél, 1597 és 1601 között keletkezhetett.

szágtól távoli Prágában tartózkodó pápai követek sokszor valamelyik helybéli püspökre bízták. Ő, mivel nem kívánta a jelöltet megsérteni, az általa ajánlott tanúkat hallgatta ki, olykor pedig nemtörődömségből csak egy papot vagy jegyzőt küldött ki maga helyett. Úgyhogy Rómában korántsem megbízható információk alapján szoktak dönteni az illető felszentelhetőségéről.¹¹

A tervezet nunciaturai kidolgozója a püspökkinevezések e kettős ellenőrzési mechanizmusának hatékonyságát csak az ország területén tartózkodó apostoli vizitátor révén látta biztosítotttnak. Szerinte nem egy magasabb rangú főpapot kellene Magyarországra küldeni, mert egy ilyen nyílt akció felkeltené a protestánsok, a politikusok, de még a klérus gyanakvását is. Legeredményesebben egy egyszerű pap tudna működni, akinek nem kellene különösebben képzettnek sem lennie. Elég, ha jól tud latinul, a lényeg az, hogy se pénzzel, se tisztségekkel ne legyen megvesztegethető.

A vizitátor — kezdetben inkognitóban — végigjárva az egyházmegyéket, első kézből és rendszeresen informálhatná a pápát a tennivalókról. Mindenekelőtt tájékozódna a püspökségre alkalmas papok felől. Róma mellett a nunciának is megküldött jellemzése alapján a prágai császári udvarban így lehetne valóban eredményesen kiszűrni az alkalmatlan személyeket. Majd ő folytatná le a processzust, hiszen kívülállóként sokkal elfogulatlanabb vizsgálatot tudna végezni, mint akármelyik püspök. Ugyancsak ő tudná elérni, hogy legalább a hierarchia egy tagja ötévente *ad limina* látogatást és jelentést tegyen, megszerezze a szükséges engedélyeket, diszpenzációkat, és hogy tartományi és megyei zsinatokat tartsanak, ami teljességgel ismeretlen az országban. Az általa szolgáltatott naprakész információk alapján a pápa a konkrét ügyekre azonnal szelíd hangú brévékkel tudna reagálni. Ennek köszönhetően a visszaélések megszüntetése és a kánonok betartása lépésről-lépésre, de biztosan haladhatna előre. Végül pedig ez az egyetlen és minimális költségeket igénylő személy — aki egyszerre szolgálna „nunciusként, vizitátorként, apostoli főesperesként, kivizsgáló jegyzőként, zsinatok [lebonyolítójaként], a püspökök ágenseként, egyszóval Őszentsége füleként és kezeként, valamint a reform lelkeként” — megfelelően gondoskodhatna a pápai rendelkezések végrehajtásáról is.

A Trienti Zsinatot követően Itáliában bevált apostoli vizitátorok és a németországi reformnunciások ötvözetét Magyarországon megvalósítani kívánó emlékirat legszembetűnőbb vonása, hogy a királysági püspöki kart teljesen alkalmatlannak találja a korszerű katolicizmus kialakítására. Sőt ugyanez a szerző egy néhány hónappal korábban (1605 októberében) papírra vetett — nem kevésbé jelentős, bár jóval rövidebb — emlékiratban (*Dello stato presente ecclesiastico et politico in Ungaria*) még sötétebb képet rajzol a mindvégig a fejtegetése középpontjában álló királysági hierarchiáról. Nevezetesen betagozódásáról az államszervezetbe, harácsolásáról, és legfőképp arról, hogy erőszakos tempomfoglalásaival, irreális polgárháborús tervezgetéseivel felelőtlenül a pusztulás szélére sodorja a meglévő egyházi struktúrákat is. Ezért azt javasolja, hogy

¹¹ Például Kutassy János esztergomi érsek folytatta le Pethe Márton processzusát a kalocsai székre, illetve Verancsics Faustusét a csanádíra. ASV Miscellanea (Armadi I–XVI), Armadio XII, busta 216. Fasc. 3. Nr. 387.; Fasc. 1. Nr. 2.

mindaddig, amíg a prelátusok nem mutatnak készséget a teljes reformra, Róma helyezze kilátásba a katonai segélyek megvonását.¹²

3. A pápai Államtitkárság követutasításai

A magyarországi helyzetet testközelből figyelemmel kísérő prágai nunciaturával ellentétben a római központnak a nunciások számára 1592 és 1604 között adott főinstrukciókból kihámozható programja meglehetősen minimális volt, viszont sokkal inkább a realitások talaján állt. Általánosságban az udvari hivatalok élén és a különféle tanácsokban a protestáns–katolikus arány megváltoztatása (a még/már katolikus főurak mozgósítása révén), valamint Rudolf császár számára megfelelő gyóntató választása állt a középpontban.¹³

Sajátosan magyar viszonylatban a hangsúly továbbra is a püspöki székek betöltésén van, amely a római központ szemében továbbra is az egyetlen eszköz az „eretnység” visszaszorítására. Az 1594. évi regensburgi birodalmi gyűlésre küldött Ludovico Madruzzo követutasítása kifejezetten előnyként sorolja elő a főpapok állami funkcióit. A néhányuknál megjelenő felfogást, hogy (áthelyezésnél) nem szükséges a pápai megerősítés, a bullák megszerzésének nehézségeire vezeti vissza. Kilátásba helyezi, hogy e téren minden támogatást megadnak a magyaroknak.¹⁴

A főinstrukciók sokszor csak azt remélték elérhetőnek, hogy legalább az egyházi javakat kormányzó kamarai tisztviselők legyenek katolikusok, illetve a hadseregeknél és a várakban tartózkodó külföldi, leginkább olasz katonákra tekintettel rendszeresítsék a tábori káplánok tartását.¹⁵

A tizenöt éves háború véget értével és Bocskai-felkeléssel gyökeresen megváltozott magyarországi viszonyok azonban minden korábbinál aktívabb szerepvállalást kívántak a pápaságtól. A Kúria a kihívásnak — a prágai nunciatura radikális terveivel ellentétben — a hagyományos eszközök hatékonyabb alkalmazásával tudott megfelelni. Az egyik ilyen eszközt a magyarországi hierarchia római kötődéseinek szorosabbra fűzésében találta meg az esztergomi érsek bíborosi kinevezésével.¹⁶ A másik, egy szintén klasszikusnak mondható recept alapján, az államhatalom — igencsak bizonytalanra vált — támogatásának biztosítása volt, mégpedig az inkvizíció mozgósításával.¹⁷

*

¹² E két emlékirat szerzőségére részletesen l. az alábbiakban a 4. fejezetet.

¹³ Egy-egy elkeseredettebb pillanatában például Speciano is csak ettől a megoldástól várt változást a Habsburgok egyházpolitikájában. La nunziatura di Praga i. m. I. Nr. 52.; II. Nr. 37.

¹⁴ „Si procurerà sempre di dare loro le debite sodisfazioni con ogni paterno affetto et carità.” Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. i. m. I. Nr. 35. (252–254.). Az utasítás magyar vonatkozású részének egyik pontja korábban kiadva: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Kiad. Fraknoi Vilmos. Bp. 1899. Nr. 104.

¹⁵ Speciano, Spinelli és Ferreri utasításai, Róma, 1592. május 5., 1598. szeptember 22., 1604. január 20. Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. i. m. I. Nr. 10. (55–58.); II. Nr. 71. (568.), Nr. 95. (709–710.), illetve ez utóbbi még: Johannis Stephani Ferrerii nuntii apostolici apud imperatorem epistolae et acta. I/1. 1604 Jan.–Iul. Ed. Zdeněk Kristen. (Epistolae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628 3.) Prague 1944. Nr. 2. (9–10.)

¹⁶ *Tusor Péter*: Purpura Pannonica. Az esztergomi bíborosi szék kialakulásának előzményei a 17. században. (Collectanea Vaticana Hungariae I/3.) Bp.–Róma 2005. 59–76.

¹⁷ *Tusor Péter*: Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése. Aetas (2000: 4. sz.) 89–105. – Az Apostoli Szék és a magyarországi katolicizmus 17. századi kapcsolatai

Tanulmányom eddig tartó soraival áttekintettem a római központ előtt a magyarországi katolikus reform átfogó megindításával kapcsolatban felmerült fontosabb elképzeléseket, és az apparátusban szembesítettem, kiegészítettem azokat a diplomáciai levelezés vonatkozó adataival. Azon történeti folyamat azokateit vizsgáltam, amely a protestantizmussal egyetemben alapvetően meghatározta a kora újkori Magyarország arculatát, és a 17. század végére, majd a 18. század elejére meghatározóan hozzájárult a Habsburg-berendezkedés mind abszolutisztikusabb konszolidációjához.

Írásomat itt tulajdonképpen be is fejezhetném – különösen, ha a 2. fejezetben tárgyalt két emlékirat eddig ismeretlenek lettek volna a kutatás előtt. A szövegek azonban régóta részei, mondhatni kötelező elemei a korszakot tárgyaló egyháztörténeti diskurzusnak, és ez a mozzanat további vizsgálatra ösztönöz.

4. Az 1605–1606. évi nunciatúrai tervezetek szerzőségének kérdése

Az ominózus emlékiratokat: a hosszabb és lényegesebb *Il modo de restaurare...* kezdetűt, illetve a rövidebb *Dello stato presente...*-t Verancsics Faustus csanádi püspöknek tulajdonítva Tóth László tette közzé mintegy hetven évvel ezelőtt.¹⁸ A *Palazzo Falconeribe* átköltözött Római Magyar Történeti Intézet titkárának¹⁹ álláspontja — Hermann Egyed napjainkig közkézen forgó monográfiájának²⁰ köszönhetően — a lehető legszélesebb körben ismertté és elfogadottá vált. Őrá hivatkozva a legújabb kutatások szintén ezt a már-már toposzszerű nézetet vallják.²¹ A szerzőazonosítás annyira beépült a magyar irodalom- és történettudományba, hogy az általam elsőként ismertetett *Il modo de restaurare...* publikálására Verancsics-műként magyar fordításban is sor került.²² Verancsicsot illetően egyedül Kruppa Tamás fogalmazott meg komolyabb kételyeket a jezsuita Lukács László kutatásai nyomán.²³

tainak néhány későbbi csomópontjára: Péter Tusor: I vescovi ungheresi e Santa Sede nel Seicento (Problemi e svolte decisive). In: *Annuario dell'Accademia d'Ungheria in Roma* 1998–2002. A cura di Gy. Komlóssy – L. Csorba. Roma–Bp. 2005. 138–161.

¹⁸ Tóth László: Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál pápához a magyar katolikus egyház állapotáról. In: A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. Szerk. Angyal Dávid. Bp. 1933. 155–211., ill. maguk az emlékiratok: 200–203. és 203–211. – *Az Il modo de restaurare...* újabb, betűhív kiadása a vatikáni levéltárban őrzött példányról (a *Dello stato presente...* hibajegyzékével kiegészítve): Tusor Péter: „Ellenreformációs haditerv” 1606-ból. In: *Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp. 2008. 73–91.

¹⁹ Római kutatásaira l. Tusor Péter: Magyar történeti kutatások a Vatikánban. (Collectanea Vaticana Hungariae I/1. Exc.) Bp.–Róma 2004. *ad indicem*.

²⁰ Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 1.) München 1973². 219.

²¹ Csupán egy példa: *Relationes Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Ed. István György Tóth. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 1.) Roma–Bp. 1994. 5.

²² S. Varga *Katalin*: Verancsics Faustus Machinae novae és más művei. Bp. 1985. 326–350. S. Varga 1994-ben megismételte Verancsics szerzőségét a kritikai reflexió leghalványabb jele nélkül elfogadó álláspontját. S. Varga *Katalin*: Verancsics Faustus, a humanista tudós (1551–1617). Vár ucca 17 2. (1994: 3 sz.) 107–118., itt 117.

²³ Kruppa Tamás: Adalékok Verancsics Faustus csanádi püspök életrajzához. Vár ucca 17 2. (1994: 3. sz.) 153–158., itt 154–157. – Kruppa Tamás Verancsics szerzőségét elsőként megkérdőjelező cikkében arra hívta fel a figyelmet, hogy az emlékiratoknak a Borghese-gyűjteményben található példányain Francesco Diotallevi tűnik elő szerzőként. Kruppa szerint, aki Lukács László átiratait hasz-

Az emlékiratok szerzősége, tekintettel a dokumentumok tartalmára és a megfogalmazójuk kilétének megállapítására tett eddigi kísérletekre — lásd még alább Károlyitól Árpádtól, Oskar Arnold Meyertől —, a magyar historiográfia egyik érdekes kérdésévé vált. Mivel magam az iratok keletkezési helyeként tanulmányom címében és szövegében eddig következetesen a prágai nunciatúrát jelöltem meg, aligha kerülhető meg, hogy behatóan meg ne indokoljam álláspontomat.

Verancsics szerzőségének cáfolata

Az iratokat közlő Tóth László mindkét dokumentumot 1606 elejére keltezi. Részben célzatosan, hogy az 1605 decemberében Rómába érkező csanádi püspök már elkészíthesse azokat. Az a meglátása viszont,²⁴ hogy az iratok szerzője egy és ugyanazon személy, helytállónak tűnik. A stílus, a szóhasználat, az adatok egyezése: Heliodoros emlegetése, 300 egyházi Magyarországon (ami még egyéb vonatkozásban is jelentős lesz), illetve a tartalmi átfedések: például éles hierarchia-ellenesség, mind-mind egyazon kézre mutatnak. Emellett a *Dello stato presente...*-ben található — egy részletesebb egyházi vonatkozású tervezet igény szerinti kidolgozására történő — hivatkozásnak tökéletesen megfelel az *Il modo de restaurare...*

Tóth legfőbb érve a szerzőség megállapítására, hogy az *Il modo de restaurare...* másolata megtalálható Verancsicsnak az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött hagyatékában,²⁵ illetve hogy a *Dello stato presente...* különféle államtitkársági hátjegyzetei nem posta- vagy futárszolgálat útján történt, hanem a szerző által személyesen végzett kézbesítést jelentenek. E jegyzeteket véli a közvetlen átadás, ebből következőleg pedig a szerzőség perdöntő bizonyítékának.²⁶ A gondolatmenet első pillantásra szembeötlő és óvatosságra intő fogyatékosága, hogy a *Segreteria di Stato* tisztviselőinek hasonló jegyzetei találhatóak a nunciatúrákról beérkező iratokon is. Sőt leginkább azokon fordulnak elő. Az ismeretlen *minutanték* feljegyzései szerint az emlékiratot a területért illetékes államtitkárnak, Marzio Malacridának is látnia kellett, majd beszélnie róla V. Pálnak. Vagyis ha a dokumentum netalán nem a diplomáciai postával futott be

nálta, ez egyértelműen kiderül. Az iratokon azonban — mint ezt leellenőriztem — nem szerepel az ágens neve. Vagyis Tóth László nem vádolható tudománytörténeti hamisítással, mint ellenkező esetben következne. (Tóth bár az *Il modo de restaurare...* szövegét az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárban [a továbbiakban OSZKK] található másolat után közli, használta a vatikáni példányokat. Az *Il modo de restaurare...* esetében Lukácsétól eltérő jelzete a kötet lapjainak időközbeni újrászámolásából adódhat.) Minden valószínűség szerint Lukács szintén felismerte Verancsics szerzőségének tarthatatlanságát, és feljegyzéseiben a nálánál tényleg valószínűbb római ágens tette a helyére. Diotalevi azonban már 1603-ban meghalt. (Vö. alább, 57. j.) Az 1605 előtti keletkezés pedig mindenképpen elvethető, hiszen az *Il modo de restaurare...* VIII. Kelement már nem uralkodó pápaként említi. A Kruppa Tamás által felvetett megoldás, miszerint a szerző ugyan Verancsics, de nem akarván exponálni magát, a beadványokat — némi módosításokat is végezve bennük — Diotalevi szignálta, nem valószínű, mert az ágens — Kruppa egyébként logikus következtetésével ellentétben — éppen a *Collegium Germanicum et Hungaricum* áthelyezésének szükségességét vallotta (L. fentebb, a 10. j.-t.). Ezt az elképzelést egyébként az *Il modo de restaurare...* mások véleményének tartotta, és — miként már láthattuk — nem kívánt állást foglalni vele kapcsolatban.

²⁴ Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 165.

²⁵ Uo. 163. Pontosabban egy 18. századi másolatról beszél, amelyen idegen kéztől az *Ex Charta-phylica Draganichiano-Verantiano* felirat található. (OSZKK Quart. Ital. 10.)

²⁶ Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 162.

az Apostoli Palotába, akkor meglehetősen alacsony szinten fogadták benyújtóját.²⁷

Valóban nem vonható kétségbe, hogy a Kúria magyar ügyekben igényelte a Verancsics Faustus közreműködését. Ezt bizonyítja a Tóth által III. szám kiadott irat.²⁸ Közlőjük téves megállapításával ellentétben²⁹ a dokumentum azonban nem a püspök tanácsadása a pápának, hanem a bosnyák ferenceseknek a *stylus Curiae* szabványai szerint elkészített kérvénye.³⁰ Az iratot Verancsics — ebben az esetben mint területileg illetékes ordinárius is — leginkább véleményezés végett kaphatta meg! Aligha hihető, hogy a főpap ágenskedett volna a bosnyák ferenceseknek, és ő írta, kézbesítette volna kérvényeiket. Vélhetően e véleményező szerepkör alapján indokolható, hogy miért és hogyan kerülhetett hozzá, és maradhatott fenn hagyatékában az *Il modo de restaurare...* másodlata.³¹

A csanádi püspök kiváló kúriai beágyazódottságához kétség nem férhet. A számos bizonyíték egyike, hogy pár évvel korábban a prágai nunciatúra VIII. Kelemen személyes parancsára a saját székhellyel rendelkező zenggi püspökséget igyekezett számára megszerezni II. Rudolftól.³² Véleményem szerint kizárt ugyanakkor, hogy a két emlékirat szerzője ő legyen. A dokumentumok hangvétele, jellege, problémakezelése, stílusa, éles püspökellenessége, valódi itálialiberalista reformszemlélete (lásd a később szintén egy olasz, *Fulgenzio da Iesi* révén elhíresült tojás-tej-kérdést)³³ és szóhasználata már eleve valószínűtlenné teszik, hogy a magyar hierarchia bármilyen buzgó tagja írta volna azokat. Különösen egy olyan főpap, aki maga is évtizedekig haszonélvezője volt az államegyszervezésnek. Verancsics leleszi, sági préposti javadalmait az emlékiratokban központi helyet elfoglaló rezidencia-kötelezettség mellőzésével birtokolta. Pályája hivatalnoki (királyi titkár), humanista tudósi karrier volt. Az iratok szerzőjében a minimális *Hungarus*-tudat sem található meg. A magyarok kapcsán *Barbaria della gentét* emleget.

Ha figyelmesen elolvassuk a *Dello stato presente...* szövegét, rájöhethetünk, hogy nem íródhatott az Örök Városban. Az elmúlt napok (*giorni passati*) történéseire hivatkozik, ami a helyszínen vagy a közelben tartózkodásra utal; a magyarok Rómába fognak követet küldeni (*mandare dalle loro diete a Roma ambasciatori*) és nem ide (*qua*), ami az örök városbeli keletkezésnél vélhetően szerepelne. Verancsics szerzőségével kapcsolatos kételkedésem döntő érve mégsem ez.

Az eddigi kutatások figyelmét mintha elkerülte volna³⁴ Giovanni Stefano Ferreri prágai nuncius 1605. október 24-ei jelentése.³⁵ Ebben azt említi, hogy

²⁷ Vö. Tumor Péter: A barokk pápaság (1600–1700). Bp. 2004. 170–174.

²⁸ Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 211.

²⁹ Uo. 188.

³⁰ Vö. Molnár A.: Katolikus missziók i. m. 118.

³¹ Ne feledjük, hogy ennek is csupán 18. századi kópiáját ismerjük. L. a 25. j.-t.

³² Spinelli nuncius *dispacciója* Pietro Aldobrandinihez. Prága, 1602. április 26.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b¹, fol. 51r–53v.

³³ *Galla Ferenc*: Ferences missziók Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r. Fazekas István. (Collectanea Vaticana Hungariae I/2.) Bp.–Róma 2005. 7–18.

³⁴ Vö. Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 163.: 12. j.

³⁵ Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri und die Wiener Nuntiatur des Giacomo Serra (1603–1606). Hg. Arnold Oskar Meyer. (Nuntiaturberichte aus Deutschland nebst ergänzenden Aktenstücken IV/3.) Berlin 1915. Nr. 595b.

csatolva küld egy jelentést Magyarország vallási viszonyairól. A mellékletet a jelentés regesztájának közlője, Oskar Arnold Meyer 1915-ben kifejezetten a *Dello stato presente...*-vel azonosította. Emellett a nuncius november 7-én továbbította az Államtitkárság részére II. Rudolfhoz korábban eljuttatott memorandumát, amely szintúgy 300 katolikus világi papot és püspököt említ magyar viszonylatban, mint a mindenképpen október 3-a után keletkezett (Esztergomot már török kézen lévőknek mondó) *Dello stato presente...*³⁶

Nem valószínű, hogy ez a szám toposzszerű lett volna. Sőt Ferreri esetleges szerzőségét is felveti, hogy a *Dello stato presente...* a klérus létszámát szintén ennyiben adja meg. Október 24-ei *dispacciójában* azonban a szentszéki diplomata nem említi, hogy ő írta volna az emlékiratot, és valóban nem is írhatta. Ekkor még csupán bő fél éve tartózkodott új állomáshelyén, a *Dello stato presente...* szerzője viszont régi és nagyon pontos, testközelből szerzett tapasztalatait vetette papírra. Kifejezetten azt említi, hogy néhány éve a vallási reformokat illetően már megkísérelte elképzelései kifejtését, de nem járt eredménnyel. (Tóth ezt a sort a reformok tényleges megvalósítására tett kísérletként értelmezi, szerintem tévesen.) Végül maga az irat szókimondó stílusa alacsonyabb rangú személy szerzőségét sejteti. Erre már Károlyi Árpád rájött, aki kezdetben Ferrerinek, majd csak egy, a magyar viszonyokat jól ismerő „olasz papnak” tulajdonítja a szöveget, viszont 1604 elejére datálja azt.³⁷

Röviden vonjuk meg a *Dello stato presente...* kezdetű memorandummal kapcsolatos elemzés mérlegét. A szöveg nagy valószínűség szerint nem Rómában, hanem Magyarországon vagy annak közvetlen közelségében, röviddel 1605. október 3. után keletkezett. Megírásának helye és ideje kizárni látszik Verancsics Faustus szerzőségét. Ő már ekkor úton volt, október 22-én lépte át Velence északi határát.³⁸ Szerzője ugyanakkor nem lehet maga a prágai nuncius, aki ismerte a szöveget, és minden bizonnyal október 24-ei *dispacci*-ja mellékleteként juttatta el a Kúriába azt.³⁹

Mi a helyzet az ugyanazon tollból született *Il modo de restaurare...* emlékirattal? Ez a forrás ugyanis valóban Rómában keletkezett. Erre a szövegben található *questa Corte* utalásból, amely a pápai udvarra vonatkozik, továbbá az Országos Széchényi Könyvtárbeli másolat hátiratának *presentato al Papa 3*

³⁶ Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri i. m. 554.: 1. j.

³⁷ Magyar országyűlési emlékek történeti bevezetésekkel. I–XII. köt. 1526–1606. Szerk. Fraknói Vilmos – Károlyi Árpád. (Monumenta Hungariae Historica III.: Monumenta Comititalia I–XII.) Bp. 1874–1917. XI. 230., 240., 248., 283–289., 293.

³⁸ Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 180.

³⁹ „E perché nostro signore resti pienamente informato dello stato della religione di Vngaria, le ne mando un ristretto, che non mandai con le altre scritture nel principio del suo pontificato, perché mi è stato manco facile il ridurre insieme questo puoco, che qualsivoglia altra, che habbia mandato d'altre provincie. Vedrà in esso vostra signoria illustrissima, come Dio benedetto s'è compiaciuto che ancorché il regno d'Vngaria da tanti anni in qua sia ripieno d'heretici, non si sia però mai, nè dai re, nè dai comitii publici professato altra, che la religione cattolica, la quale non si è mai macchiata con una minima senttura, incontario, il che obbliga maggiormente sua maestà e l'arciduca a star constanti nell'istesso. Vedrà in detta scrittura anche vostra signoria illustrissima la vera occasione delle querele degli Vngari, e la ragione con la quale pretendono di non essere chiamati rebelli.” Az Államtitkárság *estrattója* szerint a nuncius „...manda un ristretto dello stato della religione d'Vngaria, della quale vedrà l'occasione della querela degl'Vngari, et la ragione, per la quale pretendono di non esser chiamati ribelli.” ASV Fondo Borghese, Serie II, vol. 167. fol. 96rv és 104v.

Maji 1606 szavaiból következtethetünk. A formula ismeretlen a pápai államtitkársági gyakorlatban, ahol a *nostro signore/sua beatitudne/santissimo* szerepelne). Azaz ezt a dokumentumot talán valóban közvetlenül, a lehető legmagasabb szinten tárták az Apostoli Szék elé.

Csakhogy ebből egyáltalán nem következik Verancsics szerzősége, miként Tóth László állítja. A *Dello stato presente...* esetében felhozott szempontokat ugyanis továbbra sem hagyhatjuk figyelmen kívül, és továbbra sincs okunk kétkedni abban, hogy mindkét tervezet esetében egy és ugyanazon személyről van szó. Ráadásul a római helyszín ellenére a prágai nunciatura mellett szülő lényegi érvként kell figyelembe venni azokat a benne (mármint az *Il modo de restaurare...*-ban) szereplő adatokat, amelyek Eger és Esztergom éves jövedelmét éppúgy pontosan 25 és 40 ezerre teszik, miként a pápai követség korábbi irataiból a maga számára hasznosnak vélt információkat kigyűjtő Ferreri nunciusnak a magyar püspökökre és egyházmegyékre vonatkozó feljegyzése.⁴⁰ Ebben az esetben még kevésbé lehet közszájon forgó számadatokról beszélni. Pázmány Péter tíz évvel később lefolytatott kánoni kivizsgálásakor mindegyik tanú más-más összeget nevezett meg a főegyházmegye éves jövedelmeként.⁴¹

A gyanú, hogy az iratok keletkezése valamiképpen összefügg a prágai nunciaturával, tehát több mint megalapozott. De hogyan? – vetődik fel joggal a kérdés. Nyilvánvaló ugyanis a dilemma: Ferreri nuncius nem lehet a szerző, az *Il modo de restaurare...* pedig Rómában íródhatott. A megoldást még nem áll módomban a kora újkori forrásviszonyok között elvárható módon explicite megjelölő forrásokkal igazolni. Reményeim szerint viszont alábbi hipotézisem már a megfelelő utat jelöli ki a végleges megoldást magában foglaló vizsgálat irányát illetően. A teljes bizonyossághoz a Ferreri grófoknak a biellai *Archivio di Stato*-ban őrzött családi levéltárából várok majd perdöntő adatokat.

A feltételezett szerző: Fornari uditore

Ha fenti fejtegetéseimet figyelmen kívül hagyjuk, és azok tapasztalatiból indulunk ki, akik kezén nagyszámú korabeli forrás ment keresztül — így feltételezéseik inkább a realitások talaján mozognak, mint egy olyan szerzőé, aki egy szabványos kúriai kérvényt sem ismer fel —; vagyis ha Meyer vélekedése alapján elfogadjuk, hogy a *Dello stato presente...* azonos a nuncius által Rómába juttatott relációval, Károlyi Árpádtól pedig azt, hogy egy buzgó, a magyar viszonyokat behatóan ismerő olasz papról van szó, a két koordináta már első ránézésre a prágai nunciatura egyik beosztott munkatársában metszi egymást. E felismerésünket rögtön alátámasztja, hogy az *Il modo de restaurare...* feltűnően sokat foglalkozik püspökjelöltek alkalmasságát igazoló kánoni kivizsgálási eljárásokkal, és nagy súlyt fektet lefolytatásuk megszigorítására. Valószínűleg nem azért teszi ezt, mert egyszer szerzőjével is lefolytatták, illetve néhányszor esetleg tanúként szerepelhetett bennük, miként Verancsics, hanem mert írója maga is rendszeres közreműködőjük volt.

⁴⁰ Johannis Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. Füg. Nr. 4. (392).

⁴¹ Archivio Aldobrandini, Frascati; Documenti Storici, Nr. 17/10.

A kézenfekvő megoldás azonban rögtön zsákutcának látszik, hiszen tudjuk: a pápai követségek személyzete az új nuncius érkezésével rendszerint lecserélődött annak embereire.⁴² Ekképpen főnökükhöz hasonlóan közülük sem tehetett volna senki szert olyan mély ismeretekre, és túlfűtött indulatra, mint ami szerzőnket jellemzi. Igen ám, de 1604. március 2-án, még útközben Ferreri arról volt kénytelen értesíteni a pápai Államtitkárságot, hogy a hivatalvezető auditorául kiválasztott pap visszamondta a felkérést. Ezért elődje, Filippo Spinelli nuncius helyettesét, Sebastiano Lambero Fornarit szerette volna megtartani.⁴³ Figyelmemet először ez az adat irányította a forrásokban leginkább csak *arciprete di Savonaként* emlegetett savonai esperesre.

Szerzőségét vélelmező hipotézisem a következő. Először is Fornari nem-hogy Spinelli, hanem már Cesare Speciano nuncius alatt, 1592-ben megkezdte prágai szolgálatát, 1605-re tehát már kereken 13 esztendeje működött állomáshelyén!⁴⁴ 1597. szeptember és 1599. március, majd 1603. április és december között ideiglenes ügyvivőként (internunciusként) gyakorlatilag ő irányította prágai nunciaturát.⁴⁵ Rálátását a pápai követség működésének egészére bizonyítja, hogy Filippo Spinelli nuncius megérkeztekor ő látta el újdonsült főnökét a szükséges információkkal.⁴⁶ Internunciusként egymaga felügyelte a diplomáciai és az egyházi, egyházpolitikai hírszerzést.⁴⁷ Második vezetői megbízatásának már rutinnal, magabiztosan vágott neki 1603 tavaszán.⁴⁸ A több mint egy évtized során bőven volt ideje megfelelő ismeretekre, jártasságra szert tenni a zűrzavaros magyarországi viszonyokban.

Legalább egyszer, 1596 során személyesen is megfordult a Magyar Királyság területén, egészen Miskolcig jutott. Főnöke megbízásából pápai segélypénzt vitt a török ellen harcoló császári- királyi csapatoknak.⁴⁹ Fennmaradt jelentéseiben, leveleiben előkelő helyet foglalnak el a magyar ügyek. Tudósított Báthory

⁴² *Tusor P.*: A barokk pápaság i. m. 185–194.

⁴³ *Johannis Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. Nr. 5. (32–33.), Nr. 7.*

⁴⁴ *Rövid curriculumum: Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. i. m. I. cclii.: 739. j.*

⁴⁵ *Die Prager Nuntiatur des Giovanni Stefano Ferreri i. m. xv–xvii.*

⁴⁶ „Non ho mancato di consignar a detto monsignor nunzio tutte le scritte de negozi, che havevo in mano, et dargli tutte quelle informazioni, che ho potuto et saputo conforme all'ordine di vostra signoria illustrissima.” Jelentése Cinzio Aldobrandinihez. Prága, 1599. április 26.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 242. fol. 53r–56v.

⁴⁷ „...dico che mentre io mi tratterò qua, non mancherò stando sano confirmare di scrivergli et dargli tutte quelle nuove, ch'io potrò intendere- mai volsi mancar di scrivergli ogni posta fino all'arrivo di monsignor nuovo nunzio indirizzando sempre tutte le lettere a Lei medesima.” Uo.

⁴⁸ „Monsignor arcivescovo Spinelli nunzio qua di nostro signore nella sua partenza per Ratisbona mi lasciò la cura delli negozi occorrenti qua di nostro signore, et di scriver ogni ordinario, et, quando fa di bisogno, a vostra signoria illustrissima, et intorno essi governarmi conforme all'istruzione, che me ne sia carica, et l'ho grandissima mia fortuna, et sebben mi conosco per essa debolo et puoc'atto, non mancarò tuttavia almeno di servire et essercitarla con ogni fedeltà et diligenza possibile, et aspettarò alla giornata, che vostra signoria illustrissima mi comandi quello sarò [?] da fare, et di mano in mano anderò sollecitare li negozi contenuti nella mia instruzione, et darò sempre raguaglio di quello riporterò.” Jelentése Cinzio Aldobrandinihez. Prága, 1603. április 7.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 49r–50v.

⁴⁹ Három sűrűn teleírt oldalnyi, a hadi és a politikai helyzetről tudósító, Specianóhoz címzett levelében például leírta, hogy Esztergomot 600 katona őrzi, és hogy Eger elvesztéséről semmit sem tud közölni, mert a hadseregnek parancsoló Miksa főherceg sem ismeri még a részleteket. Miskolc, 1596. október 20.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 70bef, fol. 31r–32v.

András bíboros erdélyi uralmáról, a kanizsaiak és a törökök összecsapásairól,⁵⁰ a magyarországi politikai és hadi helyzet egyéb aktualitásairól.⁵¹ Római feletteseinek megbízható tájékoztatást nyújtott a valláskérdés országgyűlési bonyolalmairól, például arról, hogy a kassaiak miként kívánták visszaszerezni templomukat. Tudott a protestánsok ellen még II. Lajos király uralkodása (1516–1526) alatt hozott törvényekről is.⁵²

Fornari magabiztosan eligazodott a magyarországi egyházi élet szövevényében. Spinelli távozta után a Kúria utasítására sürgette az udvarnál a magyarországi egyházmegyéék, javadalmak betöltését. Egyidejűleg felhívta a római döntéshozatal figyelmét arra, hogy a katolikus vallás érdekében kényszerítene kellene a magyar püspököket: az országgyűléseket leszámítva ne Nagyszombatban és Pozsonyban múlassák az időt, hanem lehetőség szerint rezidenciájukon tartózkodjanak. E cél érdekében már tárgyalt a buzgó katolikus Tiburtius Himelreich királyi titkárral – jelentette 1603. december 1-én.⁵³ Egy hét múltán az esztergomi érsekség betöltése érdekében tett lépéseiről emlékezett meg.⁵⁴ A császári tanácsosok kifogásaira naprakész érvei voltak, bár azzal a törvénnyel, amely üresedés esetén hároméves moratóriumot írt elő az esztergomi érseki szék betöltésére, ő sem tudott mit kezdeni.⁵⁵

1604. január 5-én többek között a Francesco Diotallevi római ügyvivő halálával megüresedett sági prépostság ügyében írt, és az általa — úgy tűnik — kö-

⁵⁰ Jelentése Cinzio Aldobrandinihez. Prága, 1599. április 26.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 242. fol. 53r–56v.

⁵¹ Prága, 1603. január 6-ai és március 10-ei jelentései: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 287. fol. 173r–174v., 175r–180v.

⁵² „Li heretici di Cassovia et altre città di Vngaria facevano in dieta qualche difficoltà nel conceder le contribuzioni, designavano per questo mezzo venir a ricuperar la chiesa, che da sua maestà gli è stata levata dalle mani in quella città, ovvero poter ottenere ivi un altro luogo. Ma il serenissimo Mathias con molta prudenza li ha chiarito, facendo loro intimare, si dichiarassero, se sono cattolici o settari heretici, ma loro non hanno ardito dichiararsi, sendovi [!] decreto antichissimo del regno che ogni heretico perda li beni, et sia infame et inhabile ad ogni dignità et ufficio di quel regno.” Jelentése Rómába, Prága, 1604. május 3.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b². fol. 269r.

⁵³ „Tengo la lettera di vostra signoria illustrissima delli 15 del passato, et con essa li duoi brevi per sua maestà con le lor copie, che con la sua de 8 scrisse mandarmi in materia della nominazione delli prelati d’Ungaria et dell’ordini da darsi per servizio della religione cattolica all’ambasciatore Cesareo, che andrà per sua maestà in Inghilterra- Giovarebbe assai in Vngaria alla religione cattolica, se si astrengessero li vescovi et prelati a resedere nelle loro chiese, massime quelli, che hanno luogo ove poter reseder senza star quasi tutti, come fanno in Possonia et Ternavia, ove potrebbero poi benissimo andare, quando son chiamati alle diete per servizio di sua maestà, la qual cosa vien anco ricordata dal signor secretario del regno huomo cattolico piissimo et di molto zelo.” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1603. december 1.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 192r–193v.

⁵⁴ „Non resto con ogni occasione di sollecitar et ricordar a questi signori il negozio della nominazione delli prelati conforme al breve di sua santità, et mi vien data intenzione specialmente dal signor conte Fisterbergh [Wilhelm Graf von Fürstenberg] et signor Barvizio [Johann Anton Barvitiusz] che presto sarà fatta, ma dell’arcivescovato di Strigonia vedo che non bisogna pensarvi.” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1603. december 8.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 196r–196v.

⁵⁵ „[Sua maestà] si darà risposta a sua santità così intorno all’altro particolare della nominazione de prelati, presupponendo essi signori [i.e. consiglieri] che non vi resti più da nominar alcuno, et che tutte le chiese siano proviste, al che replicando io che tra li altri ancora vi restavano alcune prepositure, l’arcivescovato di Strigonia et il vescovato di Vienna et altri, mi hanno detto che per conto delle prepositure già sono li decreti dinanti [!] sua maestà, et che per l’arcivescovato di Strigonia vi è decreto del regno che vacando tempore pacis aut belli debba star vacante per tre anni.” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1603. december 22.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 207r–208v.

zelebből ismert Zalatnaky György pécsi püspök és Verancsics Faustus esélyeit latolgatta.⁵⁶ Ez alkalommal azt követelte Johann Anton Barvitiusz császári titkártól, hogy tartassák be a főpapokkal a legfontosabb kánonjogi előírásokat. Főként azt, hogy ne mulasszák el megszerezni kinevezésükhöz az Apostoli Szék megerősítését, és ennek híján ne merészeljék átvenni egyházmegyéjük kormányzását.⁵⁷

Fornari testközeli ismereteit a magyar felsőpapság személyi és egyéb viszonyairól a már többször emlegetett kánoni kivizsgálási eljárások alkalmával szerezhette, amelyeknek auditorként (*uditore*) éppen ő volt tényleges lefolytatója a prágai nunciaturán.⁵⁸ Persze alkalmi információk is befutottak hozzá az ország területéről. 1604. március 22-én például arról tudósította Rómát, hogy Mátyás főherceg Pozsonyba hívatta Zengg főpásztorát, Marcello Marchesi zenggi püspököt, akit a magyar országgyűlés törvényes püspöknek és magyar királyi tanácsosnak ismert el.⁵⁹

A széküresedések megszüntetése, a személyi kérdések, a magyar püspökök ösztönzése a trienti reformdekrétumok és az egyházjog rendelkezéseinek betartására. Számos, az emlékiratok középpontjában álló mozzanat, azokéhoz szembeötlően hasonló kontextusban és megfogalmazásban. Fornari *uditore* jelentésében feltűnik a magyarországi egyházi állapotok egészéről való gondoskodás igénye is. Miután Verancsics Faustus nem vállalta el, hogy Erdélybe menjen, és vállalaira vegye az ottani egyház ügyes-bajos dolgait, Fornari a császári biztosok egyikére bízta a katolicizmus ügyének előmozdítását, az egyházi joghatóság védelmezését, továbbá a laikusok és a klerikusok „szolgálatát”.⁶⁰

⁵⁶ „Quanto alla nominazione de prelati, che si erano nominati tutti, et provisto alle chiese, come di già mi havevano detto, et che se vi erano altre chiese et prelature sì nell’Vngaria, come nelle altre sue provincie hereditarie et nell’imperio, delle quali spettasse la nominazione a sua maestà, si dovessero ricordare, perché si sarebbe provisto. Io risposi in ciò specialmente al signor Barvizio, che in Vngaria vacava ancora, come già le havevo detto, l’arcivesovato di Strigonia et la prepositura Saggiense, che haveva già monsignor Diotalevi- et che hormai si doverebbe anco costituir in queste chiese li suoi vescovi- A questi particolari mi replicò esso signor Barvizio che dell’arcivescovato di Strigonia non si poteva far altro durante la guerra et li tre anni, per quali secondo il statuto del regno doveva star vacante, quanto alla prepositura Saggiense, che si era offerta a monsignor di Cenadio, purché ne lasci un altra, che ne ha, quale designano dare a monsignor vescovo delle Cinque Chiese, che reside in Cassovia, huomo benemerito et da bene, qual non ha niente del suo vescovato, salvo certi pochi redditi della prepositura d’Agria, però che detto monsignor Cenadio non si risolveva- Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1604. január 5.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b². fol. 138r–139v.

⁵⁷ „Con questa occasione non volsi permetter di non ricordar et far istanza a detto signor Barvizio che si dovesse commendar alli vescovi et prelati nominati che hanno da esser confermati dalla sede apostolica, che quanto prima dobbino, siccome son tenuti procurar della confirmazione, nè permetter che senza essa s’ingerischino nell’amministrazione delle lor chiese, secondo che da sacri canoni vien ordinato. Mi ha detto che gli lo ricordi, come farò, perché se gli provedrà-” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1604. január 5.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b². fol. 138r–139v.

⁵⁸ Aki értelemszerűen ellenérzésekkel viseltetik az iránt, ha egy helybéli püspök kapja a jogot — ez némi bevételkiesést is jelentett számára —, és a hitelesítés végett a nunciaturára küldött ilyen jegyzőkönyvek hiányosságainak megállapítására is bőven nyílik lehetősége, illetve alapja az összehasonlításra. Vö. fentebb, a 2. fejezetnél.

⁵⁹ Prágából írt jelentése Pietro Aldobrandinihez. Prága, 1604. március 22.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b². fol. 228r–229v. (Fornari 1604 tavaszán és az után keletkezett, általam eredetiben használt jelentéseit vö. *Kristennél és Meyernél*: I. 15. és 35. j.)

⁶⁰ „Ho alcune volte ricordato a questi signori ministri non esser bene che le cose della chiesa in Transilvania si lascino così derelitte et desolate, che perciò si dovesse far uffizio con sua maestà, gli volesse provedere, acciò non perissero del tutto, così ho inteso che poi sua maestà ha eletto per

A magyar egyházi állapotok nyomon követése mellett a csehországi kolostorok vizitálásának kérdése is figyelme középpontjában állott.⁶¹ Egyúttal sürgette a prágai udvarban több olyan javadalom kegyuraságának visszaszerzését, amely korábban a császárt illette.⁶² Egyik jelentésében keményen ostromozta a breszlai (boroszlói) püspök lanyhaságát a trienti reformok megvalósításában,⁶³ erősen rímelve a *discorsók* leplezetlen főpapellenességére.⁶⁴

Az emlékiratoknak nemcsak — számokban is mérhető (lásd az egyházi javadalmak jövedelmeire vonatkozó számos adatát) — tájékozottsága, a *processus informativusok* hangsúlyozottsága válik megmagyarázhatóvá a pápai követség hosszú szolgálati időn keresztül kulcspozíciót betöltő Fornari szerzőségével. Érthetővé válik átfogó, rendszerezett felépítésük is. Az, hogy első olvasásra sem íróasztal mellett kiötlött, a priori elméleti fejtegetésnek, hanem a túlzásokkal együtt is széleskörű gyakorlati tapasztalatok alapján leszűrt, tervszerű programnak tűnnek.

Indoklást nyernek továbbá azok a valóban feltűnő párhuzamok, amelyek Speciano fentebb ismertetett tervezete és az *Il modo de restaurare...* között mutathatók ki. A hasonlóság már Tóth Lászlónak is szembeötlött: „Ez az emlék-

mandarvi et haverne cura monsignor Veratio vescovo Cenadiense, non volendo che li suoi commissari, che pur ha là mandati, s'impedichino nelle cose della chiesa et suoi beni, piaccia a Dio che così segua.” — „Monsignor vescovo di Cenadio si scusa di andar in Transilvania per haver cura di quelle chiese, siccome era stato designato, si tratta, per quanto intendo, di mandarvi monsignor Neupraggi già vescovo d'Albaulua, huomo dotto et pratico del paese, et più atto alle fatiche et sano-Anderanno seco li commissari di sua maestà per il governo della provincia, un degli è il signor Carlo Fonhoff di Norimberga, buonissimo cattolico, molto ben noto a vostra signoria illustrissima, alla quale fa humilissima riverenza. Io ho pregato questo signore, che vogli con l'autorità, che terrà in detta provincia defender et promover la religione cattolica et giurisdizione ecclesiastica, et far tutto quello potrà in servizio de cattolici et ecclesiastici, che così mi ha promesso fare.” Jelentései Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1603. december 1. és 1604. január 5.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 192r–193v; és Serie III, vol. 93b², fol. 138r–139v.

⁶¹ „Io vado procurando, che li visitatori eletti da sua santità per visitare li monasteri de regolari di questo regno et provincie adiacenti vogliano quanto prima eseguir il pio et tanto ordine et desiderio di nostro signore, se adesso fussero pronti, il gran cancelliere del regno gli darebbe, come più volte mi ha promesso, la lettera et braccio, et tutto quello fa bisogno prima della visita conforme a quello ho seco appuntato, cioè che per non giovar tanto i monachi, et fuggir le molte spese si farebbono andando tuttli li visitatori insieme.” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1603. december 8.: ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 291. fol. 196r–196v.

⁶² „-et che nell'imperio vi erano parimente molte chiese et benefizi, come intendono, delli quali sua maestà ha il ius patronato, che si lasica usurpar da heretici, et che si dovrebbe procurare con simile occasione di levargile dalle mani per honore et servizio d'Iddio et conservazione dell'autorità Cesarea- Per conto delli altri ius patronati di sua maestà [replicò Barvizio], che sono nell'imperio, che sia se che ve ne sono, ma non si sa già precisamente quali, et havendosene notizia si farà il possibile per procedere et levarli di mano d'heretici.” Jelentése Cinzio Aldobrandininek. Prága, 1604. január 5.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b², fol. 138r–139v.

⁶³ „È vero che ha ricuperato due chiese di mano d'heretici, ma ne haverebbe senza difficoltà potuto riuiperar molto più, et massime ne luoghi propri del vescovato, ne quali è patrone in spirituale et temporale, perché se esse si riducessero, si ridurrebbono poi assai più facilmente le altre. Ha fatto far la visita in molti luoghi della sua diocese, et alcuni preti licentosi sono stati castigati, tuttavia ve ne sono ancora molti et molti scandalosi senza castigo, et la visita fù instituta per poter poi far una sinodo, la quale è molto necessaria, non se ne essendo mai, mentre esso è vescovo, fatta alcuna, nè molti anni inanti. Intanto si vanno introducendo molti abusi et grandissima licenza nel clero- [etc.]” Részlet hosszadalmas jelentéséből Pietro Aldobrandinihez. Prága, 1604. július 5.: ASV Fondo Borghese, Serie III, vol. 93b², fol. 292r–296v.

⁶⁴ A breszlai püspököt Fornari már 1603-ban feljelentette Rómában. Johannes Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. 143.: 5. és 7. j. Együttel figyelemmel kísérte a főpap *quadriennalis* relációját. ASV Fondo Borghese, Serie IV, vol. 298. fol. 121r.

irat [tudniillik Specianoé] hangjában, felfogásában, a reformra vonatkozó terveiben annyira emlékeztet Verancsics Faustusnak tíz évvel későbbi emlékirataira, hogy kissé merész feltevéssel ennek a szerzőjét is Verancsics Faustusban kellene feltalálni”.⁶⁵ Abban az esetben, ha mindkét diskurzus írója Speciano nuncius egykori auditora, aki annak idején vélhetően részt vett felettese jelentéseinek kidolgozásában, de legalábbis mindenképpen tisztában lehetett azok tartalmával, a szerzők közötti összefüggés megtalálásában nekünk már kevésbé kell merésznek mutatkoznunk.⁶⁶

*

Fornari esetleges szerzőségét illetően első pillantásra kétségkívül problémát okoz, hogy kapcsolata új főnökével rövidesen megromlott. Ferreri nuncius 1605. január elején új auditorral váltotta fel őt. Paradox módon ez azonban még inkább Fornarira tereli a gyanút. A konfliktus oka ugyanis éppen az volt, hogy a hosszabb ideig internunciusként működő Fornari nehezen viselte el, hogy annyi év eltelte után sem őt nevezték ki a prágai nunciatúra élére. Elsősorban túlzott impulzitása miatt nem tartották erre alkalmasnak!⁶⁷

Fornari diplomáciai karrierje mindenestre megrekedt, majd leváltásával lezárult. 13 év alatt szerzett tapasztalataival térhetett vissza Itáliába, ahol csupán egy szál esperesi javadalma volt. Aligha valószínű hogy ebbe bárki egykönnyen belenyugodott volna. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy ezután is Prágában marad, rendezí viszonyát Ferrerivel, aki korántsem melleleg régi iskolatársa, és aki alkalomadtán talán ezután is igénybe veszi volt beosztottja tudását. Mint például egy, a magyar vallási és politikai helyzetről szóló elemzés-elkészítésében. A beszámoló kedvező római fogadtatása és a folytatásra adott utasítás régóta várt lehetőséget csillant meg Fornari előtt. Személyesen megy Rómába — ez a magyarázata az *Il modo de restaurare...* római keletkezésének, és annak, hogy az 1605. októberi *Dello stato presente...* után 6 hónappal, májusban kerül V. Pál elé —, hogy megnyerje az új kurzust egy Magyarországra küldendő apostoli vizitátor küldésének, aki a reformok megvalósításának tulajdonképpeni kulcsa lehetne. A négy fő fejezet egyike kizárólag e vizitátorral foglalkozik. Ne legyen magas rangú, nem kell tudnia magyarul, egy személyben lehetne többek között vizsgálatokat lefolytató jegyző (*notario examinatore* – amire volt auditorként Fornarinak megvolt a képzése, gyakorlata) és apostoli főesperes (az *arcidiacono Apostolico* szememben rendkívül szokatlan formula, de rögtön érthetőbbé válik, ha tudjuk, hogy Fornari esperes volt).

Ráadásul a vizitátor mellett elejtve fel-feltűnik a hön áhított — magyarországi — nunciusi tiszt is, amelynek kifejlődését egy sikeres apostoli vizitatori intézmény tényleg magában hordozta. Mindez már-már annyira testre szabott,

⁶⁵ Tóth L.: Verancsics Faustus i. m. 171–[172].

⁶⁶ És itt elgondolkozhatunk még az *Il modo de restaurare...* hivatkozásán a spanyolországi bűjti gyakorlatra. Még hozzá azért, mert Speciano cremonai püspöknek, Fornari első főnökének előző diplomáciai állomáshelye a madridi udvar volt. Die Hauptinstruktionen Clemens' VIII. i. m. I. CCLI–CCLII.

⁶⁷ Vö. Meyer áttekintését: Die Prager Nuntiatür des Giovanni Stefano Ferreri i. m. XV–XVII.

hogy a közben a prágai nunciatúra felé a szövegben tett gesztusok (a vizitátornak oda is jelentéseket kell küldeni, növekedjék hatásköre) akár már figyelmen kívül is hagyhatók.⁶⁸

Hipotézisem teljes bizonyítása — mint mondtam — további levéltári kutatásokat igényel. Ha Ferreri nuncius családi archívumának vizsgálata sem vezet majd eredményre, némi támponttal szolgálhat annak kiderítése, hogy leváltása után Fornari hosszabb ideig Prágában maradt,⁶⁹ és így alkalma nyílt-e fontos, mindeddig tévesen Verancsics Faustus csanádi püspök nevéhez kötött tervezetek kidolgozására, előkészítésére.⁷⁰

⁶⁸ A *Dello stato presente...* Tóth általi publikálása kielégítőnek tekinthető, az *Il modo de restaurare...*-é viszont már kevésbé. Utóbbi szövegét a vatikáni példányról betűhív átirásban helyhiány miatt nem itt, hanem külön közleményben szándékoztam közreadni.

⁶⁹ Némileg ezt támasztja alá a kiadott forrásanyag alaposabb vizsgálata is. Fornari az új nuncius megérkezése után is számított arra, hogy Rómában továbbra is önállóbb szerepkört szánunk neki. „...intanti lascierò a lui [tudniillik Ferrerinek] la carica delli negozi, se altro non mi vien comandato”, írta 1604. május 3-án fő patrónusának, Cinzio Aldobrandinek. Johannes Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. Nr. 32. (71.) Továbbá Ferreri melletti továbbszolgáltát nem csupán auditorként képzelte el: „...mentre mi fermerò qua di servirlo [tudniillik Ferrerit], in tutto quello saprò et potrò, et se ben so non ne ha bisogno, di somministrarle ogni aiuto et consiglio, si per l'antica servitù ch'io tengo seco et con sua casa, finché eravamo scolari.” Uo. 33.: 11. j. Első auditorjelöltje visszalépését követően, bár előzőleg már tudatta vele, hogy nem tart igényt szolgálataira (Uo. Nr. 5.), Ferrerinek éppen azért esett rá a választása, hogy kezelhetőbb tudja tenni („circa l'elezione dell'audiotre- io starò in quella risoluzione, non perché io non la desiderassi migliore, ma per fuggir maggior incontro”. Amikor a nuncius 1604 júniusában először fontolóra vette leváltását, egyáltalán nem volt biztos benne, hogy beosztottja ezután vissza fog térni Itáliába. Inkább úgy vélte, hogy a császári székvárosban marad, ahol kiterjedt kapcsolatai voltak. „Se l'arciprete non ha occasione di partirsi di qui, questo negotio non andarà bene, che sia o non sia mio auditor, questo non fa caso, ma l'importanza è, che stia qua, dove ha manegio con tutti li principali. Se sta in Praga et è auditor, è male, se non, è peggio!” Ferreri Pietro Aldobrandinihez, 1604. június 21.: Uo. Nr. 64a. (193.) – Hogy ez valóban így történt, valószínűsíti, hogy Fornari már utóda megérkezése után, a világi papok létszámát gyarapítandó, részt vett a nuncius társaságában a prágai egyházmegyei zsinaton, ami a leváltás ellenére viszonyok normalizálására utal. Vö. Die Prager Nuntiatour des Giovanni Stefano Ferreri i. m. Nr. 360., 356d., 349. Ugyanezt erősíti meg, hogy 1605. február 7-én Ferreri arról tudósította Cinzio Aldobrandint, hogy Fornari hírlevelekkel (*avvisi publici*) látja el őt. Ez már csak azért is érdekes, mivel konfliktusok egyik fő oka éppen az volt, hogy a bejárattott információk bázissal rendelkező Fornari megbízhatóbb híreket juttatott el Cinzio Aldobrandinhez, mint Ferreri, aki emiatt megrovásban is részesült. Johannes Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. Nr. 36. és 87.: 3. j.; Nr. 52b., Nr. 64a. Az auditor egyébként maximálisan tisztában lehetett azzal, hogy Itáliába visszatérve jóval kevesebb lehetősége lesz, mint Prágában. A mostohafivérével, Cinzióval ellentétben őt kevésbé kedvelő Pietro Aldobrandini ezt meg is írta Ferrerinek: „-sempre dubitai di quella persona più per servizio dei nunzi, che di qua, che poco danno può fare-” 1610. július 10.: Uo. Nr. 83b. (263–264.) (Fornari érvényesülését sokban hátráltathatta, hogy az őt pártfogoló Cinzio [vö. uo. Nr. 5.] volt a finoman szólva kevésbé befolyásos hátrínális nepos. *Klaus Jaitner*: Il nepotismo di Clemente VIII [1592–1605]: il dramma del cardinale Cinzio Aldobrandini. Archivio Storico Italiano 146. [1988] 57–93.) Eltávolítása Prágából a nuncius által bármikor keresztülvihető puszta leváltásával nem volt biztosítva. Ezért Ferreri még júliusban egy — közelebről nem ismert — tervet dolgozott ki arra, hogy végleg megszabaduljon tőle, talán éppen Magyarországra irányába. „Ho veduto il discorso che fa vostra signoria come quest'ultima sua delli 12 del corrente intorno al modo scrittele a monsignor Serra di levar di costa del personaggio-” Pietro Adobrandini Ferrerinek, 1605. július 30.: Johannes Stephani Ferrerii nuntii... acta i. m. Nr. 99. (350.) – Leváltásának híret Fornari természetesen melankóliával fogadta. (Uo. Nr. 97.) Mindazonáltal nem csekély lehetőséget nyújtott számára az 1605 tavaszán bekövetkező kettős pontifikátus-váltás, amely új perspektívákat kínálhatott számára. Kiváltképpen, hogy a pápai segélyek koordinálására Bécsbe küldött és magyar viszonylatban inkább illetékes Giacomo Serra megbízatása 1605–1606 fordulóján már a vége felé közeledett.

⁷⁰ Kutatásaimat az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja támogatta.